

**ЖІНКИ В ІСТОРІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СІМЕЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО
ГУРТКА КАТЕРИНОСЛАВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті висвітлено історію створення та діяльність жіночого товариства – Сімейно-педагогічного гуртка, визначено соціальну роль жінки у культурно-громадському просторі та внесок освітян у розвиток бібліотечної справи Катеринослава на початку ХХ ст.

Ключові слова: Сімейно-педагогічний гурток, жіночий рух, бібліотеки, Катеринослав.

В статтє освещена история создания и деятельность женского общества – Семейно-педагогического кружка, определена роль женщины в культурно-общественном пространстве и вклад педагогов в развитие библиотечного дела в Екатеринославе в начале ХХ в.

Ключевые слова: Семейно-педагогический кружок, женское движение, библиотеки, Екатеринослав.

The article deals with history and activity of a women's society – Pedagogical Family Circle. The author of the article shows social role of a woman in cultural and public space: defines contribution of educators to library development in Katerinoslav at the beginning of the XX century.

Key words: Pedagogical Family Circle, the women's movement, Katerinoslav.

В історії вітчизняного бібліотекознавства залишається невисвітленим питання про жінок, які за власним бажанням своїми активними діями сприяли розвитку бібліотечних осередків Катеринославської губернії на початку ХХ ст. Недостатня увага приділялася також вивченню внеску жіночого населення у розповсюдження книг та поширення бібліотечної мережі краю. Метою дослідження є визначення ролі та місця жінок у громадському житті та культурному просторі Катеринослава на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. жінки губернії зробили впевнені кроки у випробуванні власних сил і характеру. Завдяки природним рисам жінки зберегли запас бадьорості, пронесли любов і вірність професії. Талант і розум допомагали підвищувати рівень діяльності бібліотек та посилювати їх роль у культурно-громадському житті Катеринослава. У другій половині ХІХ ст. розпочинають свою діяльність жіночі товариства, які значно розширили уявлення про обов'язки жінок у громадському суспільстві. Окремої уваги заслуговують постаті жінок, які виконували культурно-освітню місію, підтримуючи нові починання у галузі народної освіти та бібліотечної справи. Серед них: громадські діячки, фахівці, благодійниці, які здійснили великий вплив на розбудову системи національних культурно-просвітницьких закладів в Україні.

Прагнення жінок до змін формувало нове бачення розвитку освіти та виховання дітей [8, с. 32; 10, с. 9].

На початку ХХ ст. освітні діячки, талановиті жінки Катеринослава виступили ініціаторами заснування дитячої бібліотеки, необхідність якої була очевидна. Завдання дитячого культурного осередку полягало у наданні дітям можливості систематизувати читання художньої літератури. За «Екатеринославским календарем на 1917 год» відомо, що перша дитяча бібліотека в Катеринославі була відкрита 20 листопада 1902 р. У результаті дослідження було виявлено, що міська Дума не підтримала це починання того року, а дозволила створити Сімейно-педагогічний гурток, який би опікувався розвитком дитячої бібліотеки. Мета осередку полягала у створенні умов для належного розвитку освіти та виховання дітей.

З перших кроків свого існування гурток опікувався виданням дитячих книжок та придбанням педагогічної літератури. Члени гуртка приділяли увагу створенню прогресивної дитячої бібліотеки, яка б складалась з літератури для дітей та їх батьків. І тому послідовним було рішення гуртківців щодо створення шести комісій, серед яких друге місце посідала комісія з питань організації систематичного каталогу позакласного читання для дітей як єдиного довідкового апарату з пошуку корисних видань. Головою цієї комісії було обрано О.П. Нечволодову. Необхідною у процесі створення потужної дитячої бібліотеки була комісія з розгляду та аналізу поточної педагогічної літератури під головуванням О.М. Шергіна..

Ініціаторами відкриття дитячої бібліотеки у складі Сімейно-педагогічного гуртка стала М.Р. Лемке та сімейне подружжя Чехових – Микола Володимирович і Марія Олександрівна. М.Р. Лемке була дружиною дворянина, офіцера, письменника, редактора місцевої газети «Приднепровский край» (1901-1902 рр.) М.К. Лемке. На початку ХХ ст. внесок дитячої письменниці М.Р. Лемке в залучення дітей до читання літератури був вагомим. Завдяки її педагогічному таланту побачили світ дитяче видання «Моя первая книга стихов» (1912 р.) та «Покажчик понад 600 кращих дитячих книг» (1910 р.). У 1902 р., з причини конфлікту ліберального редактора газети «Приднепровский край» з віце-губернатором міста щодо цензури, родина Лемке переїхала з Катеринослава до Петербурга. Справами гуртка опікувалися Чехови, яким вдалося згуртувати та об'єднати членів товариства [1, с. 9, 13-15; 9, с. 10].

Як діячі народної освіти, подвижники дитячого читання родина Чехових відома у педагогічному колі краю з 1897 р. по 1904 р. М.О. Чехова (1866-1934) мала педагогічну освіту, все своє життя працювала за обраним фахом. З метою отримання досвіду з питань народної освіти на початку ХХ ст. вона великого значення надавала листуванню з відомими державними та громадськими діячами в педагогічній галузі. М.О. Чехова виступила ініціатором заснування «Союзу рівноправних жінок». Разом з чоловіком вона брала участь у відкритті бібліотек в містах, де вони мешкали, організовувала роботу зі складання каталогу рекомендованих до читання книг. За внесок у розвиток бібліографознавства та читачезнавства родину Чехових можна віднести до

фахівців високого рівня. У 1904 р. освітній діяч М.К. Чехов пішов у відставку, його родина переїхала до Твері, продовжуючи працювати на педагогічній ниві [12, с. 115].

Справи по улаштуванню бібліотеки перейшли до О.П. Нечволодової та М.К. Лозинської. Проблема виникла під час підготовки статуту «Товариства дитячої бібліотеки», до роботи над яким було залучено культурно-освітнього діяча, директора Катеринославського комерційного училища Антона Степановича Синявського. Його звернення до катеринославського губернатора, графа Ф.Е. Келлера з метою прискорити затвердження статуту не мало позитивного результату. Активні діячі міста вирішили підготувати проект статуту Сімейно-педагогічного гуртка. Зразком став статут колег м. Казань. Тільки у травні 1904 р. був затверджений статут та обрано раду нового товариства [6, с. 5].

Дитяча бібліотека Сімейно-педагогічного гуртка офіційно була відкрита 23 травня 1904 р. у книжковій крамниці М.К. Лозинської, яка безкоштовно надала приміщення, а також не вимагала оплати за оренду, світло та опалення. Спочатку рада гуртка приділяла підвищену увагу придбанню книг для дітей дошкільного та молодшого віку, але в умовах зростання читацького попиту бібліотека почала купувати літературу для дітей середнього віку. Незважаючи на недостатність коштів, початковий фонд дитячого зібрання нараховував близько 200 книг. На початок 1905 р. бібліотека вже зберігала 494 назв книжок на суму 288 крб. 53 коп., 10 назв дитячих журналів («Вестник воспитания», «Всходы», «Детское чтение», «Друг детей», «Родник», «Русская школа», «Светлячек»).

За перший рік діяльності гуртка нові надходження складали 161 примірник, а загальна кількість фонду досягла 583 томів. Поповнення бібліотечного зібрання здійснювалось різними шляхами, зокрема за приватні кошти (передплатники) та пожертвування виданнями. Цінним був дарунок у кількості 10 книг «Живописной России» від жительки міста О. Синєокової-Андрієвської. На початку відкриття грошові надходження складали 506 крб. Дитяча література надходила до бібліотеки з місцевих книжкових крамниць із знижкою 10 % [6, с. 25-26].

Серед членів гуртка зустрічаємо прізвища С.В. Єгорової, В.Е. Журавської, Є.К. Калабановської, Е.С. Соколової, А.Р. Ульман, М.Г. Цеткіної, М.А. Шаховської, С.В. Штейн, Н.Ф. Юкельсон. Навіть у скрутні часи гурток опікувався матеріальним станом бібліотекаря. Так, у 1904/1905 р. бібліотекар отримувала платню у розмірі 210 крб., у 1911/1912 р. жалування складало 240 крб. на рік [7, с. 11]. У перший рік існування обов'язки бібліотекаря почергово виконували 6 жінок-членів гуртка: А.В. Балаш, О.А. Павлова, О.Г. Павлюк, В.П. Соловйова, К.О. Терпигорева (дружина професора Гірничого інституту), М.А. Шаховська. Це було незручно, і тому вирішили запросити на посаду бібліотекаря одну постійну людину з визначеною платнею. Складність викликали вимоги до бібліотекаря. Невирішеним залишалось питання щодо відповідності фахових обов'язків

(інтелігентність, самосвідомість, обізнаність з дитячою літературою, знання бібліотечних операцій) та невеликої за розміром заробітної винагороди.

Проблеми, що виникали у процесі діяльності, вирішувала Бібліотечна комісія у складі п'яти жінок. Вони стежили за появою нових дитячих видань та отриманням їх бібліотекою. Складним виявився процес відбору педагогічних книжок, схвалених цензурним органом. Незважаючи на різні погляди членів комісії, вона не забороняла учням користуватися приватними та шкільними бібліотеками міста. З метою придбання сучасної літератури комісія вирішила налагодити відносини з московськими та петербурзькими книжковими крамницями. У вирішенні цих питань значну допомогу надавала активний член гуртка М.К. Лозинська, яка замовляла у власній книгарні українські дитячі книжки, а також новинки української художньої літератури за укладеним переліком [5, с. 15; 6, с. 35].

До обов'язків комісії входила систематизація книг за відділами, але прочитаних не менш ніж трьома її членами. Підвищена увага приділялась змісту твору, зокрема ідеї, художності, правдивості та доступності. Члени Бібліотечної комісії Сімейно-педагогічного гуртка обіймали посади викладачів катеринославських жіночих навчальних закладів, що допомагало спільно вирішувати бібліотечні проблеми, зокрема використання систематичного каталогу в освітніх закладах відповідно до класів [6, с. 16-18].

На зборах ретельно готували звіти про прочитані книжки. Зацікавленість викликає так звана «Чорна книга», що містила перелік «шкідливих» для дітей книжок. Зазначені видання змістовно не відповідали вимогам цензурного комітету. Члени гуртка вважали за доцільне створення педагогічного фонду у складі п'яти відділів: дитяча психологія, догляд за дитиною, домашнє виховання, педагогіка, гра та заняття з дітьми. Кількість читачів складала 92 особи: 12 відносились до I категорії, 80 чоловік отримували книги за II категорією [6, с. 18].

На період 1905 р. діяльність гуртка активізувалася, і стан справ покращився. У звіті зазначається, що гурток вступив на новий етап діяльності. Збори проводилися у залі Комерційного училища на безкоштовній основі. Кількість членів громадського осередку становила 200 осіб. Бібліотека дозволяла користуватися фондами дітям членів гуртка та учням середніх навчальних закладів. Суттєвою була робота гуртківців щодо поширення кола книг, дозволених цензурою. У складних політичних умовах катеринославські жінки критикували цензурні заходи державної влади.

До історії Катеринославського товариства викладачів (1917 р.) були причетні жінки О.П. Нечволодова, Н.М. Мирошниченко, С.А. Балабуха. Особливо вагомим був внесок завідувачки дитячої бібліотеки Н.М. Мирошниченко, яка входила до складу Бібліотечної комісії, відповідала за загальний стан бібліотеки та поповнення фондів літературою для читачів молодшого віку. Вона була донькою відомого катеринославського купця. Отримавши педагогічну освіту, працювала викладачем історії і виконувала

обов'язки класного керівника в Міській жіночій гімназії та Жіночому комерційному училищі С.І. Степанової [4, с. 11, 13].

У культурно-освітньому просторі Катеринослава на увагу заслуговує діяльність О.П. Нечволодової, дружини катеринославського дворянина А.П. Нечволодова, викладачки російської мови в Катеринославському жіночому комерційному училищі С.І. Степанової (1914 р.). Родина мешкала у флігелі, розташованому на подвір'ї Маріїнської жіночої гімназії. О.П. Нечволодова брала участь у підготовці програми діяльності гуртка. На її думку, у педагогічній діяльності важливим є виховний процес, головною умовою розвитку громадсько-культурного закладу повинна була стати співпраця педагогів та батьків. У програмі наголошувалося на різних формах спілкування засновників гуртка з батьками дітей-читачів. Вона високо оцінювала роль дитячої бібліотеки у педагогічно-виховному процесі дітей різного віку Катеринославщини на початку ХХ ст., зокрема значення читання та літературних дитячих свят. О. П. Нечволодова підготувала чорновий варіант першого систематичного каталогу дитячої літератури позашкільного читання і запропонувала розпочати роботу над доповненнями до довідково-пошукового апарату [6, с. 9].

На теренах краю цікавою є діяльність В.Е. Журавської, яка наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поблизу Чечелевки утримувала книгарню. Крамниця пропонувала мешканцям новітню політично-філософську та художню літературу, наприклад, «Етика» Б. Спінози, «Овод» Е. Войнич. Із спогадів катеринославського робітника паровозних майстерень М. Дроханова відомо, що читачі міста з любов'ю згадували В.Е. Журавську та її книгарню. З невеличкої крамниці осередок перетворився на значну бібліотеку, що стала місцем зборів робітничого гуртка. Активною просвітницькою діяльністю В.Е. Журавська сприяла зростанню читацького кола губернії, пропагувала нову літературу, заохочувала читачів до читання [13, с. 248]. У 1914 р. в Катеринославі за адресою по вул. Повітовій, 2 діяв дитячий садок № 4, відкритий В.Е. Журавською. Догляд за дітьми у садку здійснювали її діти та учні середніх навчальних закладів губернії. В.Е. Журавська продовжувала діяльність і як викладач російської мови та літератури в Катеринославському комерційному училищі [3, с. 20].

Зазначимо, що члени Сімейно-педагогічного гуртка брали активну участь у роботі Товариства народних дитячих садків у Катеринославі, зокрема Н.М. Мирошніченко, М.Р. Ульман, В.Е. Журавська, С.А. Балабуха. Певний внесок в розвиток культури та освіти зробили М.Р. Ульман та О.Р. Ульман з родини катеринославських книгарів та земських діячів. Отримавши медичну освіту, М.Р. Ульман працювала лікарем та викладачем гігієни у Жіночій гімназії Ю.І. Нестелей. С.А. Балабуха викладала математику в Жіночому комерційному училищі С.І. Степанової [3, с. 25-26; 4, с. 38].

У 1911 р. відповідальність за бібліотеку гуртка несла дружина професора Гірничого інституту, громадська діячка О.І. Федорова, завдяки якій покращився фінансовий стан осередку. З метою статистичного обліку бібліотекар провела перевірку фондового зібрання гуртка, результати якої виявили наступну

картину: за інвентарними книгами загальна кількість видань складала 1413 примірників книг та 11 назв дитячих журналів. Під час перевірки увагу було акцентовано на наявність видань на полицях та звірванні їх з книговидачею. З метою збереження та користування майбутніми читачами члени комісії оглядали фізичний стан та необхідність реставрації (156 т.). Комісія запропонувала внести зміни у процес комплектування літературою для різних читацьких груп. У зв'язку із зростанням влітку попиту на книжки було визнано необхідним купувати вітчизняну та західноєвропейську класичну літературу для учнів старших класів (200 осіб) [7, с. 14].

Пожвавлення бібліотечної діяльності гуртка відбулося під час керівництва ним К.В. Назарової (1911-1917 рр.). На прохання читачів-дітей бібліотека перейшла на зручний графік обслуговування – з 13 до 17 год. Механізм бібліотечної справи товариства був чітко налагодженим, що, в свою чергу, сприяло зростанню читацької аудиторії за рахунок учнів Катеринославського комерційного училища. К.В. Назарова сумлінно виконувала професійні обов'язки, підтримуючи належний порядок у процесі придбання та розподілу видань. Під її головуванням спільнота гуртка спромоглася надрукувати додатковий каталог нової літератури, який був конче потрібний молодим читачам. Активними заходами бібліотечний осередок поширював межі діяльності, привертаючи увагу до дитячого читання та проблем виховання молоді у Катеринославі на початку ХХ ст. Жінки Катеринослава підтримували жіночий рух всієї Російської імперії, спілкувалися у вирішенні проблем, співпрацювали на освітньо-культурній ниві, прагнули до дружніх та ділових стосунків. Так, правління гуртка у 1912 р. відправило привітання харківському педагогу Х.Д. Алчевській у зв'язку з 50-річним ювілеєм її просвітницької діяльності [7, с. 5-6, 11, 13, 15].

На початку ХХ ст. у Катеринославі діяла Друга дитяча бібліотека Сімейно-педагогічного гуртка, заснована 1 листопада 1916 р. у приміщенні дитячого садку № 4 за адресою по вул. Бородинська, буд. 15. Бібліотекою завідувала Н.М. Мирошниченко, обов'язки бібліотекаря виконувала Г.Г. Гузенко [2, с. 180-181].

Отже, внесок, зроблений жінками у розвиток культурно-освітнього простору краю, наглядно демонструє діяльність Сімейно-педагогічного гуртка. Активні члени гуртка відповідали за бібліотеку, піклувалися про нові надходження до фондів, різними заходами заохочували молодь до читання та поширювали коло читацької аудиторії Катеринослава. Внесок кожної з катеринославських діячок у формування дитячого читання та популяризації художньої дитячої літератури є вагомим та заслуговує на увагу сучасників.

Бібліографічні посилання:

1. Вандалковская М.Г. М.К. Лемке – историк русского революционного движения / М.Г. Вандалковская. – Москва: Наука, 1972. – 218 с.
2. Екатеринославский адрес-календарь на 1917 г. – Екатеринослав: Издание Губернской тип., 1916. – 430 с.

3. Катеринославське товариство народних дитячих садків: звіт за 1914 р. – Катеринослав: Тип. К.А. Андрущенко, 1915. – 40 с.
4. Катеринославське товариство народних дитячих садків: звіт за 1916 р. – Катеринослав: Тип. Бывшого «Братства Святого Володимира», 1917. – 62 с.
5. Книгарня М.К. Лозинської // Дніпрові хвилі. – 1913. - № 1. – С. 15.
6. Звіт про діяльність Сімейно-педагогічного кружка в Катеринославі за 1904/1905 звіт. р. – Катеринослав: Типо-літографія Л.І. Сатановського, 1906. – 44 с.+ 4 с.
7. Звіт про діяльність Сімейно-педагогічного кружка в Катеринославі за 1911/1912 р. – Катеринослав: Типо-літографія Л.І. Сатановського, 1913. – 22 с.
8. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього: жіночий рух Наддніпрянської України II половини ХІХ – початку ХХ ст.: сторінки історії / Л. Смоляр. – Одеса: astroprint, 1998. – 408 с.
9. Тыркова-Вильямс А. Жизнь Пушкина: в 2 т. Т. 1 / А. Тыркова-Вильямс. – Москва: Молодая гвардия, 1998. – 471[9] с. – (Жизнь замечат. людей. Вып. 749).
10. Українки в історії: нові сторінки / відп. ред. В. Борисенко. – Київ: «Либідь», 2010. – 264 с.
11. Устав Першого Катеринославського товариства вчителів. – Катеринослав: Тип. Г.А. Подземського, 1917. – 14 с.
12. Фотеева А. Н. Н. В. Чехов о роли детской литературы в воспитании подрастающего поколения / А. Н. Фотеева // Советская педагогика. – 1974. - № 1. – С. 114-124.
13. Шатров М. Город на трех холмах / М. Шатров. – Днепропетровск: Промінь, 1969. – 412 с.

Надійшла до редколегії 27.04.2015 р.